

Predgovor

Jedino se čovjek kao vrsta danas pobunio protiv civilizacijskog toka koji je sam stvorio. Istina, ljudska istorija obiluje pobunama protiv uslova u kojima su dijelovi te vrste živjeli, jer su ih drugi članovi vlastitog društva ili drugih društava nametali - pa je čovjekova istorija istorija klasnih borbi - ali i borbe i "pobune" protiv prirodnih uslova i ograničenja težnji. Današnja pobuna vrste usmjerena je protiv same sebe, protiv vlastite novije istorije.

Neka afrička plemena love majmune tako da se u zemlji izdubi rupa kroz koju majmun jedva može proturiti ruku. U rupu stave bananu i kada je majmun uhvati stisnuvši šaku ulaz u rupu postane preuzak da bi izvukao i ruku i bananu. Suočen s opasnošću da bude uhvaćen, majmun ipak ne ispusta bananu i tako se da uloviti. On se ponaša instinktivno. I "čovjek je vrlo brzo priskoćio da požanje prednosti tehnike, ali sporo saznaje njenu cijenu" (B. Commoner). Desetine hiljada godina dijele čovjeka kao vrstu od majmuna kao vrste, ali izgleda da je čovjek danas iskusio da mora otvoriti ruku i samo vrhom šake izvlačiti bananu, ili njene dijelove, ako ne želi biti ulovljen zbog vlastite pohlepe ili "potrebe". Čovjek se može ponašati svjesno, a ne samo civilizacijski instinktivno.

Posljednjih nekoliko decenija potvrđuje porast svijesti homo sapiensa o sebi samom i o svom odnosu prema okolini - prirodnoj i vlastitoj (čovjekovoj) društvenoj - na jedan drugačiji način. Spomenimo samo sljedeće: u svijetu se stvara čitav novi pokret (iako u sebi raznolik) koji ukazuje na Zatvoreni krug (B. Commoner) u kojem se nalazi i Ova jedina zemlja (R. Supek). Zato neki predlažu prihvatanje Granice rasta (D. Meadows i dr.), jer se nalazi Čovječanstvo na raskršću (M. Mesarović - E. Pestel) pa i Ciljevi čovječanstva (E. Laslo) dolaze u pitanje jer Jedna planeta je opljačkana (H. Gruhl). Vlastito posustajanje budućnosti (J. Rifkin) upozorava čovjeka ne samo na Demografsko-ekološki slom (Z. Roca), nego da je zaista došlo Vrijeme preokreta (F. Capra) i da moramo prihvatiti Budućnost koja je započela (M. Pečujlić) kao Treći talas (A. Tofler) i da možda nije Svijet bez granica (B.R. Lester) već u Sljedećih 200 godina (H. Kahn) čovjeku je potrebna Obnova utopijskih energija (V. Pavlović, ur.) za koju nije dovoljna Dijalektika prirode (F. Engels), već čovjek mora razmišljati i o prirodi dijalektike, jer je suočen i s problemom budućnosti vlastitih utopijskih energija.

Danas smo suočeni s problemom koji možemo predočiti kao prijetnju jahača Apokalipse (kuga, smrt, rat i glad) i apokalipse jahača. Da bi zaustavilo jahače Apokalipse, čovječanstvo mora zaustaviti vlastitu apokalipsu. Imajući na umu Marksovu misao iz Predgovora za Prilog kritici političke ekonomije u kojoj kaže da nikad ne nastaje neko novo društvo dok se u krilu staroga ne stvore njegove pretpostavke, smatramo da su neke pretpostavke za novu budućnost stvorene, kao i njihovi nosioci. I društvo je odgovorao danas za globalno stanje budućnosti koje je, bez ekoloških rješenja kao novih civilizacijskih tvorevina, nemoguće zamisliti. Ekološka svijest stoga je problem pojedinca i društva, načina proizvodnje i kulture življenja, vaspitanja i radnog mjesta, porodice i javnog mišljenja, ličnog opredjeljenja i samoupravnog odlučivanja. Ona postaje integralni dio političke kulture svakog društva i kultura savremene civilizacije. Odgovornost društva ovdje znači potrebu da se naglasi odgovornost i postojanje potencijalne alternative njegovih socijalnih snaga, a nikako ne da se zapostavi "demarkaciona linija" između različitih shvatanja koja se, u razumijevanju razlika kapitalizam - socijalizam kao sekundarnih, mogu predstavljati i kao konzervativna, nihilistička, cinička - nazadnjačka u odnosu na naprednu i nedogmatsku marksističku misao i ljevicu. Predstavimo li sebi razvoj kapitalizma kao razvoj racionaliteta koji u svom društvenom obliku postaje nosilac agresivnog odnosa prema prirodi, društvenoj sredini i time prema budućnosti čovječanstva, tada s ekološkom krizom kao tendencio jednomdimenzionalnom destruktivnom linijom okoline i prirode, možemo danas pratiti i krizu i "propadanje" tog racionaliteta kao ideje. Ako istorijski nosilac tog racionaliteta - kapitalizam kao način proizvodnje - može proizvoditi društveno bogatstvo samo na osnovi razgradnje prirode i prirodnih osnova čitavog biološkog (sistema) svijeta, onda politička dimenzija tog problema, a time i klasno pitanje, nije zastarjelo, prevladano, već, naprotiv, postavljeno egzistencijalno i emancipacijski.¹ Iako je zagađivanja i devastacije prirodne okoline bilo i prije, kriza čovjekove okoline kulminira s (rasipništvom) industrijskim kapitalizmom, pa on za nju neminovno snosi najviši stepen istorijske odgovornosti. Toj odgovornosti pridružuje se i društvo: jer još uvijek u stvarnosti više oponaša industrijske obrasce kapitalizma, nego što nudi konkretna istorijska rješenja; više širi ideju o društvu izobilja (istina, u drugačijim društvenim odnosima), nego ideju čovjekove društvene zajednice utemeljene na zadovoljavanju potreba slobodnih individua, ali u dinamičkoj ravnoteži s prirodom.

Međutim, ne treba zaboraviti da su istovremeno u okviru postojećeg društva zadržane i da se reprodukuju konzervativne društvene snage i ideologije koje omogućavaju oživljavanje različitih ideja iz prošlosti. Socijaldarvinizam nalazi još uvijek svoje političko mjesto u interpretaciji ideje društvenog napretka i čovjekovog razvoja. Njegova suština je podložnost prirodnim zakonima evolucije i uslovima u kojima se grupe bore za opstanak. Pobjeda se vidi u rezultatu rata, a pobjednik i pobijedeni priznaju i prihvataju prirodnost takvog stanja. U prilog socijaldarvinizma idu one prirodonaučne osnove interpretacije ekološke problematike koje u formiranju i održavanju ekosistema vide isključivo energetske, u novije vrijeme informatičke uticaje, izmjenu materije i populacionu dinamiku, a zanemaruju antropološku dimenziju – čovjeka koji pripada i jednom drugačijem, ali prirodnom svijetu – svijetu simbola i kulture koju stvara. Akt proizvodnje odvaja ga od životinje i stvara kulturu. Zato nam je strana svaka ona ekološka paradigma koja zahtijeva ili pretpostavlja potpuno determinističko uklapanje i potčinjavanje čovjeka ekološkom sistemu iako je pogodna u metodičkom smislu za kritiku ekološke krize. Samo "bezvoljni" organizmi i živa bića mogu opstati na takav prirodni način, ali čovjek ne. Ekosistemi (ekološki sistem) tako shvaćeni ne trpe nikakve intervencije u smislu "ekoloških odluka", odgovornosti, odraslosti. Čovjek i njegova civilizacija mora odrasti na iskustvu, a ne može ostati i opstati potčinjen moćnoj prirodi kojoj istina i sam pripada, jer i perspektiva prirode zavisi od perspektive čovjeka. Zato nam nije prihvatljivo interpretiranje problema ljudske egzistencije u smislu njegovog pretvaranja u biološki i stručni problem, jer – čovjek ne evoluira samo biološki, već društveno – preciznije kulturno. S druge strane potrebno je upozoriti na pojavu socijalekologizma. Njemu je podsticaj dala i publicistička usmjerenost ekologije, ali i pridavanje teoriji ekosistema mjesto ideološkog centra snaga. Nasuprot pojmovima 19. vijeka kao što su: konflikt, protivrječnost, razvoj, harmonija, jednakost, danas su u upotrebi pojmovi: legitimacija na principu razvijenosti društva, sloboda, kompromis, a tržište se smatra univerzalnom institucijom sistema³ kako to zastupa npr. K. Boulding, tj. da je tržište nastavak dinamike ravnoteže društvenim sredstvima što mnogi osporavaju. Prenaglašavanje autonomije čovjeka, njegovih "racionalnih" odluka i ciljeva, stavlja u drugi plan objektivnost prirodnih zakona i njihove društvene neminovnosti, a u prvi plan ističe svemoć racionalnih i političkih odluka društva ili klase u jednoj antropocentričkoj paradigmi. Tu leži velika opasnost po ideju ljudske emancipacije.

Procesi adaptacije čitavog čovječanstva uznapredovali su gotovo na svim razinama u odnosu na problem ekološke krize. Oni su posljedica dnevno manifestno prisutnih negativnih djelovanja ekoloških i društvenih faktora kao i njihovog latentnog prisustva i mogućnosti za, nama danas poznatim, materijalnim napretkom. Proces adaptacije utiče na strukturiranje i funkcioniranje društvene svijesti - od dnevnog ponašanja do koncipiranja strateških odluka. Ekološki revolt civilizacije još uvijek je marginalan iako je u usponu, kao i nastojanja za preventivom i povećanjem kontrole negativnih posljedica ekološke krize ili buduće još veće krize. Ukoliko smo već danas nesposobni za radikalne civilizacijske promjene, moguće je da već sutra budemo zaista zatečeni tokom stvari i vremena i još nesposobniji da se oslobodimo nekih dosadašnjih i današnjih iluzija te da se potpuno prepustimo toku stvari. Tada bi bilo jasno da je čovjekova istorija ona kategorija koja nema istoriju i da je naš život samo izlet malih ptica iz gnijezda koje sami nisu u stanju sviti.

Naše temeljno opredjeljenje u shvatanju socijalne ekologije leži u stavu da ekologija mora ujedinjavati holističko mišljenje i postojeće parcijalno, redukcionističko mišljenje (disciplina) ukoliko želi koristiti društvu, odnosno njegovoj budućnosti. Evolucija (univerzuma) jedinstven je proces mada se može posmatrati dvojako: sa stanovišta kontinuiteta i sa stanovišta diskontinuiteta.¹ Sa stanovišta objašnjavanja prirodnih fenomena i njihovih organiziranih oblika izražavanja nauka može s jednakom vrijednošću metodički izolovati dijelove od cjeline ili ih pak integrisati i cjelovito posmatrati. C. F. v. Weizsäcker govori o "odrastanju nauke" te iznosi četiri teze: 1. osnovna vrijednost nauke je čista spoznaja; 2. upravo posljedice čiste spoznaje nezadrživo mijenjaju svijet; 3. povezanost promjene svijeta i spoznaje pripada nauci da bi ga spoznavala; i 4. ovakva spoznaja promijenila bi i sam pojam spoznaje (saznanja - Erkenntnis).² Ipak, odrastanje nauke još ne osigurava odrastanje kulture iz varvarstva. Očigledno je angažovana nauka vezana uz spoznaju promjena snažan i podsticajan faktor za promjene. To znači da socijalna ekologija polazi od stava da je nemoguć, i besmisleno bi ga bilo zagovarati, povratak na prijašnje nivoe spoznaje i načine života s obzirom na današnju naučnu i tehničku moć čovjeka, kao i na onakvu prirodnu određenost čovjeka u kojoj je čovjek jedna od vrsta koja svoj društveni poredak gradi na permanentnom sukobu s prirodom.

1. Eugene P. Odum, *Grundlagen der Ökologie (in 2 Bände)*, Georg Thieme Verlag, Stuttgart - New York 1983, Bd. 1, str. XIV.

2. Günter Altner, "Umwelt - Mitwelt - Nachwelt", u: M. Jänicke, U. E. Simonis, G. Weigmann, *Wissen für die Umwelt*, Walter de Gruyter Verlag, Berlin-New York 1985, str. 288.

Sljedeći bitan stav jest u tezi da se čovjek danas nalazi na raskršću u odnosu prema vlastitoj budućnosti – društva, ali i vrste – i da sam ima mogućnost izbora puta i sredstava za koje će se opredijeliti. Čovjek, s obzirom na tehničke mogućnosti, može razoriti prirodu, ili opredijeliti se za put stvaranja i dinamičke ravnoteže, odnosno ima mogućnost isto tako da i ubuduće “stvara” prirodu. Postoje snage za oba puta. Drugi put uslovljen je aktivnom ulogom društvenih snaga i nauke na utopijskim vizijama stalnim samopotvrđivanjem svijesti i savjesti kao “supstancijalne racionalnosti” u procesu vlastite prakse vrste. U tom smislu se može prihvatiti stav da današnje čovjekovo djelovanje utiče na njegovu buduću egzistenciju kao vrste, kao i na druge biljne i životinjske vrste, i na njihovu budućnost. Uprkos tome što na Zemlji ne živi jedan narod, ne postoji samo jedna kultura, jedan jezik i jedinstvena sredstva komunikacije itd., ne znači da je nemoguće živjeti na Zemlji po nekim istim univerzalnim vrijednostima. Uostalom, u mnogim zemljama žive različiti narodi koji održavaju svoj identitet, ali u toj istoj zajednici ipak žive po nekim zajedničkim vrijednostima. To je jedan od otvorenih zadataka koji možemo formulirati kao problem iznalaženja zajedničkih kriterija vrednovanja u odnosu na različite kulture i u odnosu čovjeka kao vrste prema prirodi drugih vrsta.

Čovjek nastoji preduhitriti prirodne katastrofe, a stalno izaziva, potencijalno prijeti vještačkim katastrofama i sebi i prirodi. Koliko god raspolagali tehničkim sredstvima u rješavanju svojih životnih pitanja, neke probleme ne možemo riješiti tehničkim sredstvima. Atomski rat ne može se spriječiti tehničkim sredstvima, već prije političkim. To političko u socijalnoekološkim problemima postaje jedan od integracionih mehanizama u oblasti stvaranja budućnosti. Koliko god da su saznanja o sadašnjosti i budućnosti predmet i rezultat nauke, odluke o ponašanju uveliko leže u domenu odlučivanja – politici. Zajtjevi za političkim odlučivanjem u ekološkom domenu ne znače automatski zajtjeve za vlašću.

Ekolozi smatraju danas ispravnim obe teze o ulozi tehnologije u rješavanju ekoloških problema:

- ☞ “Tehnologija može riješiti sve probleme prenapučenosti i zagađivanja.”
- ☞ “Ne postoje čista tehnološka rješenja dilema o prenapučenosti i zagađivanju; nužna su etička, zakonodavna, politička i ekonomska ograničenja.”

Međutim, prva teza neostvariiva je bez prihvatanja druge teze. Svjesni smo činjenice nestajanja ideala "sveznanja" koja široko otvara vrata specijalizaciji i posebnostima naučnih jezika i simbola komunikacije. Istovremeno se sve više oblikuju zahtjevi za promjenama paradigmi u kojima je moguće jedno novo međusobno razumijevanje. Socijalna ekologija upravo nastoji uspostaviti takav odnos među disciplinama u kojem će to razumijevanje biti zasnovano na ravnopravnosti jezika komunikacije unutar jedne kulture. Uprkos tezi da se između "bioevolucionističke i sociokulturne discipline instrumentalizacije može uspostaviti zajednička teorijska pozadina«, postoje upozorenja da se ne može uspostaviti takva "jedinствена наука" bez ostatka disciplinarnosti.

U tom kontekstu i socijalna ekologija mora, primjenjujući sociološke kategorije i metode istraživanja, akceptirati neke objektivne procese u ekološkom sistemu i kada ih primjenjuje u svom interpretativnom okviru i onda kada određuje i selektuje probleme istraživanja. To može pospješiti šanse za doprinosima naučne uloge u društvenom koncipiranju potrebnih strategija i praktičkih rješenja kao i budućnosti. Time je implicitno postavljen i zahtjev za ponovnim promišljanjem socioloških sistema i njihovih osnovnih kategorija i pojmova. Pritom je od posebne važnosti obratiti pažnju na kategorije kao što su "zajednica«, "potrebe" i u tom kontekstu povezivanje sadržaja pojmova kao što su "reciprocitet«, "razmjena«, "uzajamnost«, "povjerenje«, "odgovornost«, "nenasilje«, "spontanost«, "tolerancija" u moguću socijalnu paradigmatičku viziju zajednice. Čovjek kao prirodno i kulturno biće ima potrebu za svoj razvoj kao vrste, korišćenje svih svojih snaga i potencijala. To znači da se ponovno u novom svjetlu otvara problem homo fabera – prisvajanje stvari koje čovjeku trebaju. Dakako, pitanje je može li i kako homo sapiens, tendenciono redukovana špekulativne sposobnosti o tome ponovno razmišljati. Mora! Jer, ne smijemo se zavaravati mišlju da te probleme možemo riješiti u postojećem besprincipijelnog – sada i uvijek – postavljanja problema čovjekove emancipacije.

Banja Luka, avgust 2010. godine

Autor